

Иван Марчевски

СЛОВАТА НА ПЕТЪР ЧЕРНОРИЗЕЦ
(Атрибуция и анализ)

*Велика бо биваесть полза от ученья книжного;
(...) книгамъ бо естъ неисчетная глубина.
(“Повести временных лет”)*

В родната ни наука има едно интересно противопоставяне между историци и езиковеди относно личността на Петър Черноризец и евентуалното му отъждествяване с българския цар Петър (+ 30 януари 970 г.). Историците са категорични. Акад. Дим. Ангелов пише: “Мнението, че под това име се крие бившият български цар Петър, засега не може да се смята за доказано”¹. За цар Петър се знае само, че е приел монашество преди смъртта си, а Българската църква го причислила към лика на светците². Трябва само да се отбележи позицията на Д. Цухлев, който пръв у нас твърди, че цар Петър като монах се занимавал с литературни работи³, но той повтаря синкретично А. И. Соболевски.

Езиковедите първи започват да отъждествяват Петър Черноризец с българския цар Петър от 1908 г., когато руският учен А. И. Соболевски публикувал малката статия под заглавие “Слова Петра Черноризца”⁴. Той определя Петър Черноризец като южен славянин (по отношение на Русия), деец на най-старата ни писменост. В сборника на Ундолский от XVI в. (№ 585, л. 80 об.) в статията “Изъ четъя жемчюга” и още в “Златой матрици”

(гл. 23 “О языцѣ”) се цитира следната апофтегма: “Цар Петър рече: Да не бъдат устата ти врата за зли слова, нито езикът ти да изрича лоши думи, нито гърлото ти да бъде път за неуместни речи”⁵. Печатарят Яков Крайков от София в книгата си “Различни потреби” (Венеция, 1572 г.) пише под 12 август: “Аз, Яков, направих това заключение от книгите на цар Петър Български, който имаше за престолен град великия Преслав и умря във великия Рим”⁶. Освен това А. И. Соболевски вземал под внимание факта, че цар Петър отрано е отбелязван в южнославянските ръкописи като светец (на 30 януари)⁷.

Акад. Йордан Иванов е бил убеден привърженик по отъждествяването на Петър Черноризец с цар Петър, но той не казва нищо съществено ново за доказване на тезата си, освен че в едно слово от “ръкопис на Рилския манастир от XIV век се четат размишления, които силно наумяват психиката на кроткия царствен монах и политическото състояние на тогавашна България”⁸. Става дума за откъс от словото на Петър Черноризец “За този временен живот”.

Проф. Б. Ангелов цитира писмо на П. Р. Славейков до Г. П. Палаузов от 15 дек. 1852 г. относно ръкописен требник, съдържащ пасхалия, съставена от цар Петър: “Едно само мога да ви забележа сега, че в Калофер у Ботя Петкова има един ръкописен требник и в края на него има пасхалия. Над нея има написано следното: “**Сѣіа пасхаліа състави цар Петъръ, ѹмърый въ Римъ**”⁹. Мимоходом само ще отбележа, че Б. Ангелов съзнателно архаизира показателното местоимение “сѣіа”, докато в оригинала на П. Р. Славейков е написано “сея”¹⁰.

Акад. Е. Георгиев посочва пет аргумента, които нарича убедителни. Литературното име Петър Черноризец наподобява имената на Дукс Черноризец и Черноризец Храбър. “Паметниците наричат Петър Черноризец “свети”, а знаем, че за светец е бил провъзгласен цар Петър”. Църковната служба възпява цар Петър за неговия добър

устав и Петър Недостойни е автор на сказание, което има за предмет устава. “Словата на Петър Черноризец съдържат указания, че са възникнали в една ранна епоха, когато “кръщението” е близко”¹¹.

Други изследвачи мислят, че назоваването на Петър Черноризец свети в някои списъци е косвено доказателство за предположението за едно и също лице със св. цар Петър¹².

Само критичното осветяване на написаното досега по този въпрос и текстологичният анализ може да ни даде ясна представа за нашата тема, както и да ни придвижи напред, доколкото е възможно.

Интересно е, че докато А. И. Соболевски нарича мнението си за уеднаквяване на Петър Черноризец със св. цар Петър с липса на “данни за решителен отговор на този въпрос и ние се решаваме да предположим една догадка”¹³, то Й. Иванов вече преувеличава тази догадка с израза “ще е бил сам цар Петър”¹⁴. Неговият аргумент – това не бива да се забравя – за “Петър царь” се основава на споменатата апокрифна книга от 1572 г. на Яков Крайков, цитирана от А. И. Соболевски. Това известие по-рано сам Й. Иванов нарича “загадъчно съобщение”¹⁵. Откъде обаче Яков Крайков намира, че цар Петър е умрял в Рим? Отговорът на този въпрос поставя под съмнение съобщението като антиисторично и легендарно. От “стари български ръкописи с произведения на богомилски книжовници (...) Яков е почерпал и известието за смъртта на цар Петър в Рим. Той също потвърждава старинността на публикувания от Яков апокрифен цикъл. Подобно известие се среща и в стар български апокрифен летопис от XI в. В него се казва, че цар Петър отказал да воюва, когато земята му била нападната от насилници. И тогава именно “Петръ царь вългарьскы, праведень моужь, остави царството и вѣжа на западь въ Римъ тоу сконча житк свое”¹⁶. Издателите на новобългарски на този апокрифен летопис смятат, че “като исторически

документ той има минимална стойност”¹⁷, пълен е с “много исторически грешки”¹⁸, а самата смърт на цар Петър в Рим се нарича просто легенда¹⁹. А относно произхода на съобщението в требника, описван от П. Р. Славейков – вероятно е ръкописен препис на требника, издаден от Яков Крайков.

Методът на аналозиите, с който боравят някои изследвачи по този въпрос, е колкото плодотворен на идеи, толкова и несигурен като резултат. Всяко положение може да бъде обосновано според тенденцията на предположението²⁰. Така напр. онова слово, което Й. Иванов мисли, че наумява психиката на цар Петър и отразява неуредиците в тогавашна България, е слово, което може да бъде написано от всеки виден монах-книжовник през всяко смутно време, разбира се, без преки указания. “Той никъде не споменава за българската земя или за лица и събития, свързани с българската историческа съдба”²¹. Това е типично покаяно обществено слово.

Засега ние не притежаваме житие на св. цар Петър, за каквото говори Й. А. Фабриций през XVIII в., написано от блаж. Теофилакт Български (+ 1107 г.), който още е посветил на този св. цар съчинението си “Разговор за природата”²², което ще бъде преди всичко извор на агиографски характер.

Наричането на Петър Черноризец “свети” е от късен произход (XVI – XVII в.)²³ и изразява почит, уважение към автора на тези слова от късен преписвач. В направените справки в най-пълните месецослови се оказва, че светец с името Петър Черноризец няма²⁴, нещо, което потвърждава гореписаното заключение.

Така единствен критерий може да се окаже само историята на текста, която според думите на акад. Д. С. Лихачов “дава огромен първичен материал за историята на литературата в цяло”²⁵.

В печатния славянски Пролог (от 1689 г. насам) срещаме пет слова на Петър Черноризец (две от които

не се споменават от изследвачите). Общият брой на сло-
вата му заедно с една молитва са седем:

1. "Петра недостинаго съказание о постѣ и о молитвѣ
оустава и чина црквѣнаго"²⁶;

[Слово свѣтѣхъ ѡтець ѡ постѣ... – съкр. вар. I]

[Слово о постѣ велицѣмъ и о Петровѣ и о Филиповѣ –
съкр. вар. II]

Начало на основен текст: Подобаѣетъ всемоу кръс-
тъяноу челоуѣкоу годѣти Богови своикмоу...

Начало на вар. 1: Послушайте братѣе и сестры...

Начало на вар. 2: Иже вѣрніи соутъ слышите братіе
и сестры...

Начало на вар. 3: Послушайте братѣе и чада и сес-
тры...

2. "Поученье о спасении дѣши"²⁷;

[Слово о дѣшевнѣи ползѣ – най-архаичен вар.]

[Слово свѣтѣхъ ѡтець о временнѣмъ житїи – съкр.
вар.]

[Слово Петра Черноризца о житїи семь – съкр. вар.]

Начало на основен текст: Всякому челоуѣку подо-
баѣетъ братїе...

Начало на вар.: Подобаѣетъ намъ братїе въ кратцѣмъ
семъ житїи...

3. Слово Петра нѣкоего слово о врѣмѣннѣмъ семъ
житїи"²⁸;

[Слово на богатыя и на оубогія – съкр. вар.]

Начало на основен текст: Въззвѣди дѣше моя хоте-
щи възыскати себѣ добра...

Начало на вар. I: О богатїи слѣпни. оубозїи правдою
изобильни грѣхи...

4. Слово Петра нѣкоего о сѣпротивнѣи всяцѣмъ [сея
жизни]²⁹;

[Слово о правдѣ и неправдѣ – съкр. вар.]

Начало на основен текст: Челоуѣкъ ница разумѣ
Божїа и правды его...

Начало на вар. I: Себе же посрамитъ и погивнетъ и
идетъ въ слабаа срдца...

Начало на вар. II: Первото оубо створена Богомъ правда въ чловѣцѣхъ.

5. "Слово монаха Петра" – начало: "Подражатели оубо будемъ святымъ"³⁰. Това слово е ново за изследвачите.

6. Слово Петра монаха о умномъ трезвѣннѣ, сирѣчь о молитвѣ, отъ поученій Златоустовыхъ" – начало: "Любите смиренномудріе, подражающе Христа"³¹. Виж приложението. Следва да се отбележи, че в Пролога са влезли най-добрите слова на Петър Черноризец. Словото е неизвестно, но стилът му също е характерен за Петър Черноризец. Аналогична предшестваща теза се среща у св. Йоан Златоуст, в "Послание към монасите, изпълнено с всяка подкрепа и трезвеност"³².

7. "Молитва святаго Петра, Черноризца, къ святин Богородици:"³³.

Текстуалната история на Пролога, въпреки че е спорна, се оказва, че ни дава най-много материал за поясняване на личността на Петър Черноризец, който е персонаж и на патериците. В Сводния патерик се среща разказ "За мъжа, който спори с бесовете три часа преди своята смърт"³⁴, идентичен с "Повест о Петре Черноризце и о прении его прежде трин дни смерти его"³⁵ от стишния Пролог. Функцията на Пролога е била в ежедневното богослужебно четене, чрез което нашите деди са се запознавали с древнохристиянската литература и славянското писмено наследство на св. Климент Охридски и презвитер Козма. "Безспорно Петър Черноризец е живял и писал своите творби преди XII в., откогато са най-ранните им преписи"³⁶, но с това не се изяснява личността му. Нещо повече – в късната си версия прологът е резултат на съвместната работа със старобългарските книжници (тогава по образование на първо място е Търново) в скрипториите на Константинопол и Атон³⁷. Но това е продължителна изследователска работа, която не влиза в целите на настоящата статия.

II

За Петър Черноризец истинското “битие ще се намери не тук, но отвъде”. Причината за това отношение е грехопадението, което е деформирало творението. Тялото на човека, отровено от грях, станало тежко, “дебело” (παχύς), плътно, тъпо и в него взел връх земният елемент. Човек загубил свръхчувственото знание, загаснали неговите духовни очи, загубено било неговото общение с Бога. Затова Петър Черноризец призовава към покаяние с думите: “Ти спиш в своето незнание и в голяма грубост”. Това напомня апостолската повеля: “Стани ти, който спиш” (Ефес. V, 14). Духовно обеднелият човек, загубил своето царско положение на земята, лишил се от царската трапеза, станал роб на нуждата, труда и печалта. Природата застанала враждебно към човека и не му се подчинявала вече, тя станала мащеха. Затова “цялата любов към този свят е грях, казва Петър Черноризец. Не тварното битие е зло, но нашите дела в него са зло и са твърде мерзки”³⁸.

Най-дълбокото му слово е посветено на темата “За противоположностите във всичко”. Това представлява метафизична защита на правдата и разкриване диадичността в земното човешко битие. “Човек, търсейки разума Божи и Неговата правда и грижейки се за Неговите заповеди, и за спасението на душата си, трябва да свикне с мисълта за противоположностите (супротиви)³⁹ на всичко през този живот — в злите и добрите дела”. За всеки подвижник е важно да разбере “как се бори всяка противоположност на този живот с правдата на отвъдния живот”. Спасителят Христос е пояснил това с думите:

Ако светлината, що е в тебе, е тъмнина, то колко ли по-голяма ще е тъмнината?” (Мат. VI, 23).

Борбата, враждата, противодействието и всяка враждебност (енантност) от християнска гледна точка е изкривяване и извращаване на нормалната каноническа диалектика и говори за внасяне на някакъв чужд елемент. В този смисъл св. Дионисий Ареопагит пише:

“Нещо може да бъде или съответстващо на природата, или противоположно”⁴⁰.

Център на битието е Бог, но при грехопадението се създава нов изкуствен център от падналия дух. Вместо любов към Бога, появява се противоположност. С вneiderяване на енантната сила в диалектиката на противоположностите те стават зло и увеличаването на енантните диади при появата на нови диади означава умножаване на злото. Израз на това е евангелската притча за Добрия Сеяч – Логоса Христос, когато след Него идва злият сеяч, за да посее плевелите (Мат. XIII, 25).

Затова Петър Черноризец, като знае духовната борба в човешкото сърце между добро и зло, казва: “Много отначало като са обзети от противоположности (сүпротивіе), не разбират погибелта си и отидоха в тъмнината с помрачен ум и нечисто сърце, като не преодоляха нито една противоположност (сүпротивіемъ) в този живот”.

Непримиримите диади – противоположности – не допускат синтез между доброто и злото, истината и лъжата, светлината и тъмната на ада. В древно-църковната наука енантността придобива особено значение и има смисъл на противников, враждебен, противодействащ и зъл фактор. Св. Григорий Чудотворец, епископ Неокесарийски (+ 270 г.) пише: “Той се отдръпва със страх Божи, като избягва всичко противоположно” (τὰναντία⁴¹ – кразис = τὰ ἐναντία). Това се отнася до мъдрият човек. Иначе ἐναντίος е лексема, която се среща в Новия Завет около десетина пъти, но не се употребява в диалектичен лексикален или диалогично-епистемологичен смисъл, а само като “противен”, “противник” или като наречие. Диалектично разкритие, както видяхме, има в притчата “Сеяча” и в по-късната патристика с лексикалната употреба на ἐναντίος. Учението за противоположностите се среща често в св. Григорий Нисийски (напр. в “Слово за скърбящите по повод на представилите се от сегашния живот във вечния” и “Опровержение на Евномий”, кн.

1), но това учение изисква задълбочено разглеждане като идеен извор върху творчеството на Петър Черноризец. Но да продължа със словото.

“Нужно е да се противопоставяме на неправдата и да потърсим милост, като казваме с вяра:

– Да потъжим чрез щедростите на несправедното богатство (ср. Лук. XVI, 9) и да възлюбим Христовата земна нищета, за да ни даде небесно богатство”, тълкува премъдро притчата за несправедния домоуправител Петър Черноризец, чийто смисъл е разумното употребяване на богатството в помощ на ближните.

Петър Черноризец вярва, че “най-напред наистина беше сътворена правдата в човеците, отначало и во веки”. С това се показва като велик правдолюбец. “А праведните не могат да забравят правдата, продължава той, нито да извършат неправда. Защо? Затова, че имат любов, доколкото са праведни; поради това в тях не живее неправдата”. Смирението в Христа осъществява спасението. “И да бъдем отсега без своя воля, за да ни настави Христос на Своята божествена истина, на която не може никак да се противопостави лукавство – нито вражеско, нито свое, нито на други човеци”.

Аскетическата интенция съставя основен мотив в неговата обществена социология. Ето ни един чудесен пример: “И тъй как много искат да угодят на Бога и не могат? Нима Бог не го е грижа за тях? Прочее, не човече, много помага Бог, но самите човеци не искат да пострадат заради Бога и за малкото страдание да приемат помощ върху си, и во веки да починат. С това свое нетърпение не приемат Божиите сили, нито придобиват милост. А който търпи заради Бога, като се подвизава свръх дадените му сили, ще се спаси. Голяма е Божията сила и голяма е Неговата милост, а вражеската сила е нищо и този живот е пагубна измама”. Злото е небитийно, защото не е сътворено от Бога, а е внесено от злата воля на нечистата сила.

“Словото на монаха Петър”, поместено на 19 юли в Пролога, започва с призив за подражаване на светците в аскетическите им трудове даже до смърт. Подражанието е обосновано според св. Василий Велики (+ 1 ян. 379 г.) от Спасителя, който е “оставил в образец и очертаване добродетели за всички”⁴², защото всяко слово на нашия Спасител Иисус Христос е правило за благочестиви добродетели”⁴³. В противен случай ще бъдем “със свободна воля (самовластни) в своето безумие”. Моралните изисквания на християнските повели са неотменими. В християнската религия не се допуска да има “съвършени”, които да бъдат освободени от нравствените заповеди и тяхното изпълнение, какъвто е случаят с богомилските дедци, адамитите и др. Петър Черноризец неумолимо избличава: “В действителност верни, но не живеете според вярата”⁴⁴.

Аскетичният идеал на Петър Черноризец е съпътстван от характерните белези, които са поставили неговите предшественици. Ето ни един пример: “Прочее, повече обичайте скръбта, която е от Бога, отколкото радостите на този свят; плача – нежели смеха”⁴⁵.

Петър Черноризец познава дълбочините на смирената молитва, както и разочарованието от този живот.

“Не считай в себе си нищо за полезно, каквото ѝ да е, освен молитвата. Единствено молитвата довежда при Бога, а всичко друго земно е празно, суетно и за грях. Ако и да има много причини и спасителни дела, но не всички преуспяват. Добро нещо е милостинята, постът и нищетата, но без молитва всичко това не може да бъде добро дело, обаче ако и в едно допуснеш грях, то и във всичко ще отслабнеш”⁴⁶.

Неговата привързаност към молитвата достига връхна точка, за което се съди от следните думи: “Молитвата към Бога – това е единственото дело, което виждам спасително през този живот”⁴⁷. Затова Петър Черноризец със Златоустов патос съветва своите слушатели да учат

да се молят, плачат, защото молитвата укрепя ума и храни душата⁴⁸. Такива подвижници Бог просвещава със Своята Божествена светлина⁴⁹. Това е древен метод за постигане на съвършенство. Св. Ава Исаяя Нитрийски (+ 370 г.) казва, че “когато умът стане голям светилник, тогава върху него пребивава светлината на Божеството” (Слово XXI, 7). Молитвената концентрация според Петър Черноризец изисква неразсеяна отпавеност на ума към Бога. “Непрестанно се молете без гняв и мисъл, защото всяка мисъл отвлича ума от Бога. Целият подвиг на дявола е да отлъчва и отхвърля ума от Бога и да го събира и съгласява със скверните мисли, за да не внимава на това, което е написано вътре в сърцето”. Това поучение е съобразено с апостолската повеля за непрестанната молитва (1 Сол. V, 17; Ефес. VI, 18; Кол. I, 9 и IV, 12).

С тези примери постепенно се разбира, че пред нас застава обликът на подвижник-исихаст от типа на дейните пустиножители – радатели за духовна просвета на своите слушатели, на които казва:

“И нищо друго не просете, но само милост от Господа на славата и това ви е достатъчно. А като търсите милост, просете със смирено сърце. Прочее, викайте от сутрин даже до вечер, ако е възможно и цяла нощ, казвайки непрекъснато:

– Господи, Иисусе Христе, Сине Божи, помилвай ме грешния”⁵⁰.

Именно употребата на тази молитва, Иисусовата, го прави привърженик на исихастките методи.

В словата на Петър Черноризец персоналната есхатология е свързана само с личната вяра и жизнедеятелност на всеки човек. Той не търси друго знамение, освен правдата, въплътена във всеки човек.

“Нищо не внесохме в този свят и знаете, че нищо не можем да изнесем, но ще възкръснем голи – само облечени в деяния и дела, или зли, или добри, като в риза. И не само в дела облечени, но и в слова и мисли и така ще застанем на онова съдилище”⁵¹.

В обществена насока кулминация избличенията на Петър Черноризец достигат в дейността му за прокарване на духовната правда в живота. Патосът му тук е недостижим.

“О, слепи богаташи, бедни на правда, изобилни от грехове, които събрахте от бедните в своите тела вечна тъмнина! О, бедни и грешни, как като измъчвани от земни мъчители, не потърсихте Бога?”

Този монах не само е познавал дълбочината на греховния живот, но и ожесточената борба, която го съпътства. Неговите кратки слова са плод на дългогодишен духовен живот. За грешния живот “се бият богатите от този свят, съсичат се и воюват един срещу друг, като искат да се надделеят – дома Му искат да разграбят, да приемат Неговата власт, чест, слава и земята Му да вземат (...) Тези, които искат да бъде така, няма да намерят милостта на Божия Син Христос”.

Според патристичната мисъл човек може да бъде само разпределител на богатството, но не и да паразитира върху него. Всеки богаташ е направил много хора бедняци. Петър Черноризец казва: “Наистина крадци са човеците от този свят”⁵².

Консумацията на земните богатства и блага трябва да е по малко, “което ще бъде достатъчно за спасение”⁵³, завършва той.

В заключение може да се изтъкне, че характерни за средновековието са смирена анонимност, висока духовна православна култура, аскетически идеал, който е балансира – доколкото може – с произволите на земните неправди. Това възплащава в словата си неизвестният труженик Петър Черноризец, който е бил самостоятелна личност, с отлично литературно образование и ясна духовно-учителска мисъл на скромнен духовник⁵⁴.

БЕЛЕЖКИ

¹ **История** на България в четиринадесет тома. Том втори, С., БАН, 1981, с. 437; **Й. Андреев**. Кем был Черноризец Петър? – *Byzantinobulgarica*, Sofia, 1980, p. 51–55.

² **В. Златарски**. История на българската държава през средните векове². Т. I, ч. 2, С., 1971, с. 562. Ако св. цар Петър е притежавал писателски заложби, то проф. **В. Златарски** не би пропуснал да го отбележи, както пише за баща му цар Симеон, като го уеднаквява с Черноризец Храбър (Пак там, с. 829).

³ **История** на българската църква. Т. I. С, 1911, с. 589–591.

⁴ В: Известия отдѣленія рускаго языка и словесности императорской академіи наукъ. СПб., 1908, Т. XIII, кн. 3, с. 314–319.

⁵ Пак там, с. 317. В друг списък обаче името на св. цар Петър липсва (Пак там). В Трифология на Зографския манастир се споменава паметта на “Петра инокааго бывшаго царѣ българомъ” (Пак там, с. 318).

⁶ Текст В: *Byzantinobulgarica*, VI, p. 230. (19) f. 112 v.

⁷ Обаче е приел монашество няколко месеци преди смъртта си, чак след парализа (**Й. Андреев**, Пос. съч., с. 53).

⁸ **Български** старини из Македония². С., 1970, с. 385.

⁹ **Из старата** българска, руска и сръбска литература. С., 1958, с. 55.

¹⁰ Писмо Л. До Г. П. Палаузовъ. – **П. Р. Славейковъ**. Писма. – Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина, кн. XX, С., 1904, II, Материали. 13, с. 38–39.

¹¹ **Литература** на изострени борби в средновековна България. С., 1966, с. 20–21.

¹² **Р. Павлова**. Учителные слова Петра Черноризца. – Старобългаристика, III, 1979, 4, с. 53; **К. Мечев**. В дни на ратни беди. С., 1983, с. 62, 122, заб. 148, подхожда с доверие.

¹³ Пак там, с. 316; ср. **Б. Ангелов**. Пос. съч., с. 51.

¹⁴ Пак там, с. 385.

¹⁵ Пак там, с. 106.

¹⁶ **П. Атанасов**. Яков Крайков. С., 1980, с. 142. **Сказание**

Исае пророка како възнесенъ выстъ аггеломъ до 3-го небесы, VII. — **Й. Иванов.** Богомилски книги и легенди². С., 1970, с. 284–285.

¹⁷ **Д. Петканова.** Стара българска литература. Т. I. Апокрифи. С., 1981, с. 400.

¹⁸ Пак там, с. 19.

¹⁹ **Ив. Божилов.** Стара българска литература. Т. III. Исторически съчинения. С., 1983, с. 361.

²⁰ Преди няколко години съществуваше друга една хипотеза от подобен характер (вж. **Р. Василев:** По въпроса за отъждествяване на св. Иван Рилски с Йоан Екзарх. — Духовна култура, 1976, кн. 12, с. 18–26; По повод на една прибързана хипотеза. — Старобългаристика, I, 1977, № 2, с. 76–84). Стремещт към ненужно отъждествяване беше наречен от проф. д-р Френсис Томсън oligoprosopomania — мания за малко на брой лица. Но това по-скоро е стремещ към гениализиране на видни политически личности.

²¹ **Д. Петканова.** Старобългарска литература. Ч. 1. С., 1986, с. 350. М. Йонова пише, че за Петър Черноризец “по езикови данни е залегнало убеждението, че е бълг. автор от X в.” (Старобългарска литература. Енциклопедичен речник. София: “Петър Берон”, 1992, с. 329, кол. 2).

²² Вж. **Д. Цухлев.** Цит. съч., с. 768. **Montfaucon,** Bibliotheca I, 505, пише: “Theophylactus..., In Epistolas Pauli, Dialogus de rebus naturalibus ad Petrum Bulgariae Regem bomb. Item vita ejusdem” (под: Index Bibl. mss. Ambros. Med. mss. graeci) той почва един ръкопис, написан върху бомбоцин с разни статии от блаж. Теофилакт, съхраняван в Миланската библиотека Амброзиана.

Справката продължи във второто собствено издание на Фабрициус проф. д-р Хайнц Миклас Albert-Ludwigs-Universitat Freiburg I. BR.) безуспешно.

Обаче във версията на **Gottlieb Christophoro Harles** се намира диалогът/житието, но тук се изказва съмнение дали действително са написани от блаж. Теофилакт (Ioannis Alberti Fabricii, Bibliotheca Graeca. Vol. septimum, Hamburgi, MDCCCI, p. 598).

Но факт е, че такава ценно житие на св. цар Петър I е съществувало или пък сега трябва да се издири!

Сведението за този ръкопис не се намира в съществуващия опис на Амброзиевата библиотека (**Aemidius Martini et Dominicus Bassi**, *Catalogus codicum graecorum bibliothecae Ambrosianae*. Tomus I. Mediolani, MCMVI).

Затова е съвсем логично, че най-добре е да се прегледат миланските ръкописи, както ми препоръча проф. Миклас. Самата работа в Biblioteca-Pinacoteca Ambrosiana се затруднява поради ремонт от 1990 г., който според Mons. Gianfranco Ravasi – Prefetto della Biblioteca Ambrosiana – ще продължи до края на 1995 г.

²³ Датировката на самите ръкописи предлага този извод.

²⁴ **Сергий** архиепископъ **Владимірскій**. Полный мѣсяцесловъ востока². Т. I. Восточная агиология. Т. II. Святой востокъ. Владиміръ, 1901, с. XXII + 732 + XXX + 798 + 700.

²⁵ Текстология. М. – Л., 1962, с. 26, 30.

²⁶ *Ръкописи с основен текст*: а) РГБ, Троице-Сергиев Посад. сб. Ф. 3041, № 12 от XII – XIII в., без край. (изд. **Р. Павлова**. Петър Черноризец старобългарски писател от X век. София: БАН, Кирило-Методиевски студии. Кн. 9, 1994, с. 271–274); б) Берлински сб., Ms. slav. wuk 48, непълен от XIII – XIV в. (изд. **Р. Павлова**. Пос. съч., с. 279–280); в) РГБ, Троице-Сергиев сб. Ф. 3041, № 204 от XVI в., повреден. (изд. **Р. Павлова**. Пос. съч., с. 271–279); г) РГБ, Волоколамски сб. Ф. 113, № 541 от XVI в., пълен текст. (изд. **Р. Павлова**. Пос. съч., с. 280–287); д) РНБ, Соловецки сб. 803/913 от XVI в., пълен текст. (изд. **Р. Павлова**, с. 287–292); е) РНБ, сб. Гилф. 42 от XVI – XVII в. (изд. **Р. Павлова**, с. 279–280).

Ръкописи със съкратен вариант: 1) Златая цепь, ф. 304, № 11 от XIV в. (изд. **Р. Павлова**. Пос. съч., с. 300–303); 2) Измарагд, 488п/1646 от XV в. (изд. **Р. Павлова**. Пос. съч., с. 308–312); 3) РНБ, сб. Q1312 от 1442 г. (изд. **Р. Павлова**. Пос. съч., с. 303–308).

А. И. Соболевски е публ. запазения остатък от сб. № 12 на Троице-Сергиевата Лавра от XII – XIII в. на л. 56 об.-58 об.

(Пос. стат., с. 320–321); сега този ръкопис е с № 163 в: Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в СССР XI – XIII в. М., 1984, с. 179–180; също в Берлинския сб. от XIII в., л. 86–96 (Р. Павлова. Неотбелязано съчинение в Берлинския сборник. Старобългаристика, IX, 1985, 2, с. 120–121). Обаче Б. Ангелов посочва още: “Петра чърноризца сказанія отъ Златоустаго къ нѣкоимъ инокомъ о постѣ” (Пос. съч., с. 53). Соболевски отбелязва, че в по-късни преписи същото слово има заглавие: “Слово Святыхъ отецъ о постѣ и о востанни церковнаго чинѣ”; дава още като вариант намиращото се в Измарагда (2 редакция, слово 125): “Слово святыхъ апостолъ и святыхъ отьць о велицѣмъ постѣ и о Петровѣ и о Филиповѣ” (Пос. стат., с. 314–315).

Превод: Сказание на Петър Недостойни за поста и за молитвата според църковния чин и устав.

(Прев. Р. Павлова. Петър Черноризец, с. 406–411).

²⁷ *Ръкописи с основен текст:* а) ГИМ, сб. Хлуд. 30д от XIV в. (изд. Р. Павлова. Пос. съч., с. 313–328; б) РНБ, сб. Г14 от XVI в. (изд. Р. Павлова. Пос. съч., с. 313–328).

Ръкописи със съкратен вариант: 1) ГИМ, сб. Хлуд. 30д. (изд. Р. Павлова. Пос. съч., с. 328–329); 2) РГАДА Пролог, ф. 381, № 173, Типографски сб. 173 (изд. Р. Павлова. Пос. съч., с. 328–329); 3) РГАДА Измаргд, ф. 196, № 599. (изд. Р. Павлова. Пос. съч., с. 336–337); 4) РНБ Измарагд, ф. 488 Р/1646. (изд. Р. Павлова. Пос. съч., с. 339–341).

Старобългаристика, III, с. 53–54; в “Жемчужная матрица” (ГИМ, Собр. Е. В. Барсова, № 313, л. 265 об.-267 об.) има “Слово святаго Петра Черноризца о житии мира сего” (Цит. в: И. И. Калиганов. Древнейший список русской “Повести о Георгии Новом”. – Памятники культуры. Новые открытия. 1987. М.: Наука, 1988, с. 12). А. И. Соболевски и П. Димитров го считат за преработка (Пос. стат.).

Старобългаристика, III, с. 55–63. Съществува една късна преработка: “Слово преподовнаго Петра Черныца – с начало: “Любимии почто ся чюжаемъ вѣчныя жизни и радости” (А. И. Соболевский. Пос. стат., с. 315).

Превод: Поучение на Петър Черноризец за душевното спасение.

(Прев. Р. Павлова. Пос. съч., с. 411–416).

²⁸ *Ръкописи с основен текст:* а) сб. Рил., 2) 15 Рил. манастир. (изд. Р. Павлова. Пос. съч., с. 345–349); б) РГБ, сб. ф. 304 I, Тр. № 11. (изд. Р. Павлова. Пос. съч., с. 345–350); в) Архив Франко сб. 3) 4713. (изд. Р. Павлова. Пос. съч., с. 350–356); г) РНБ, Пролог АІ-264. (изд. Р. Павлова. Пос. съч., с. 350–355); д) РНБ, сб. Пог. 1024. (изд. Р. Павлова. Пос. съч., с. 356–358); е) РГАДА, Пролог, ф. 381, № 153. (изд. Р. Павлова. Пос. съч., с. 358–360); ж) РНБ, Пролог QI314, Пог. 59 от XIV в. (изд. Р. Павлова. Пос. съч., с. 360–362); и) РНБ, Пролог FI311 от XV в. (изд. Р. Павлова. Пос. съч., с. 362–363); к) РНБ, Макариев Четъи-миней, Соф. 1320, миней и пролог за февруари. (изд. Р. Павлова. Пос. съч., с. 366–367); л) БАН, Петербургски пролог, 13.8.2. от XV – XVI в. (изд. Р. Павлова. Пос. съч., с. 366–367); м) РНБ, сб. Пог. 949 от XVI в. (изд. Р. Павлова. Пос. съч., с. 368–369).

Ръкописи със съкратен вариант: 1) РНБ Пролог, Пог. 59 от XIV в. (изд. Р. Павлова. Пос. съч., с. 369–370); 2) РНБ Пролог, FI311 от 1481 г. (изд. Р. Павлова. Пос. съч., с. 370–371); 3) НБКМ Пролог 158 (217) от XVII в. (изд. Р. Павлова. Пос. съч., с. 371); РНБ Макариев Четъи-миней, Соф. 1318, миней и пролог за октомври. (изд. Р. Павлова. Пос. съч., с. 372–373); 5) ЦНБ, Пролог Мак./п 24 от XVII в. (изд. Р. Павлова. Пос. съч., с. 373–374).

Прологъ. Кн. 1. Москва 1856, л. 121–121 об., паг. 3, под 28 февр.; публ. в: Б. Ангелов. Пос. съч., с. 65–68; за късен сб. от XVII в. № 334, л. 510: “Слово святого Петра Черноризца о временнемъ житиѣ семъ” пишат: А. Gorskij – К. Nevostruev. *Opisanie slavjanskich rukopisej Moskovskoj Sinodal'noj biblioteki*². Wiesbaden, 1964. Между най-древните известни преписи е текстът в български пергаментен патеричен сборник от XIV в., който се пази в Рилския манастир под № 2/25.

“Слово Петра Черноризца на богатия и ѹбогия” – Прологъ, л. 128–128 об., паг. 1, под 31 окт.; текст в: Старобългаристика, III, с. 63; А. И. Соболевски счита, че е преправяно от голямо слово (Пос. стат., с. 316); а Пейо Димитров поради “смисловата му и

логическата незавършеност” го отнася към “Слово святаго Петра о временнѣмъ семь житїи” (Петра Черноризец. – Старобългарска литература, 21, 1987, с. 34). Но важно е да се знае, че Прологът е критерий сам по себе си за диференциране на словата и настоящото изследване приема неговата форма. Много пъти печатните издания са наследяване на ръкописите.

Превод: Слово на Петър Някой за временния живот.

(Прев. Р. Павлова. Пос. съч., с. 416–418).

²⁹ Ръкописи с основен текст: а) РНБ, Пролог I–264 от XIV в. (изд. Р. Павлова. Петър Черноризец, с. 375–381); б) РНБ, Пролог 1024 от XV – XVI в. (изд. Р. Павлова. Пос. съч., с. 375–381); в) РНБ, Пролог Пог. 59. (изд. Р. Павлова. Пос. съч., с. 381–388); г) РНБ, сб. Пог. 1024, втори препис. (изд. Р. Павлова. Пос. съч., с. 381–388); д) ЦНБ, Пролог ДА 4141. (изд. Р. Павлова. Пос. съч., с. 389–392); е) РНБ, Пролог Q 314 от XIV в. (изд. Р. Павлова. Пос. съч., с. 392–397);

Ръкописи на вар. I: РГАДА Пролог (мартенско полугодие), ф. 381, № 173 от XIV в. (изд. Р. Павлова. Пос. съч., с. 392–398).

Ръкописи на вар. II: 1) РНБ Пролог Пог. 80 от XIII – XIV в. (изд. Р. Павлова. Пос. съч., с. 398); 2) РГАДА Пролог ф. 381, № 171. (изд. Р. Павлова. Пос. съч., с. 399); 3) БАН – Петербург, Пролог д-2. (изд. Р. Павлова. Пос. съч., с. 400–403);

Ръкописи на вар. IIIa: 1) РНБ Измарагд, втора ред., Солов. 270/270. (изд. Р. Павлова. Пос. съч., с. 400–402); 2) РНБ Измарагд, втора ред., Пог. 1016. (изд. Р. Павлова. Пос. съч., с. 403–404); 4) РГБ Златоуст, ф. 310, № 541. (изд. Р. Павлова. Пос. съч., с. 404–405);

Прологъ, л. 59–60 об., паг. 2, под 23 дек.; публ. от Б. Ангелов. Пос. съч., с. 61–65; без всякакво основание А. И. Соболевски пише, че “нѣкоѣго” едва ли не е изопачение (*искаженіе*) от “инокааго” (Пос. стат. с. 316, прим. 1). Прологъ от XIV в. от ГПБ, сигн. АI-264, съдържа това слово.

Превод: Слово на Петър Някой за различната неправда.

(Прев. Р. Павлова. Пос. съч., с. 418–420).

³⁰ Прологъ, кн. 2, л. 97–97 об., паг. 4 под 19 юли. Виж приложението.

³¹ Прологъ, л. 116 об.–117 об., под 29 юли.

³² PG 60, col. 751–756, Spuria.

³³ Молитвеникъ. Венеция 1547 г. (Изд. Р. Павлова. Към въпроса за книжовното наследство на Петър Черноризец. – Старобългарска литература. Кн. 9, С., 1981, с. 78–81).

³⁴ Текст в: Св. Николова. Патеричните разкази в българската средновековна литература. С., 1980, с. 190–192.

³⁵ 20. XI., № 30. Московск. колл. № 1563. Прологъ стихшной (септември–ноември) перв. четв. XVII в. (Н. А. Кобяк, И. В. Поздеева. Славяно-русские рукописи XIV – XVII веков Научной библиотеки МГУ. М., 1986, с. 96).

³⁶ П. Димитров. Пос. стат., с. 37 и 30. Р. Павлова в: За творбите на Петър Черноризец в славянската писменост (Език и литература, 43, 1, 1988, с. 39 и 41), също не внася светлина върху евентуалното авторство, а само пише съображения от общ характер.

³⁷ Ср. Е. А. Фег. Пролог. – Словарь книжников и книжности Древней Руси. Вып. I (XI – первая половина XIV в.). Л.: “Наука”, 1987, с. 377.

³⁸ Слово за този временен живот.

³⁹ =сжпротивни – ἐναντιος (Franz von Miklosich. Lexicon paleoslovenica graeco-latinum². Aalen, 1963, s. 978); (И. И. Срезневский. Материалы для словаря древнерусского языка по письменнымъ памятникамъ. Т. 3. СПб., 1903, с. 622: 2. зн. противоположен; 3. зн. “превратность (?)” – тази въпросителна за И. И. Срезневский семантика е възприета от Е. Георгиев (Пос. съч., с. 25) В К. Мечев (Пос. съч., с. 70) тази лексема е преведена превдофункционално със “злини” и от това съдържанието на словото е сведено само до “нравствен наръчник”, който “не надминава обикновеното равнище на християнската проповед” (Пак там, с. 70–71). В друг случай лексемата сжпротивъ е дадена с произволната семантика противене” (Р. Павлова. Творчеството на Петър Черноризец като продължение на Кирило-Методиевото дело в България. – Сб. Кирило-Методиевски студии. Книга 4. С., 1987, с. 313). Или псевдофункционален

превод – “различна неправда”, като при това Р. Павлова разбира, че е нужна дума “с по-широко значение” (Петър Черноризец, старобългарски писател от X век, с. 418–420), но така и не намира точната лексема, защото ползва бедния речник на Задник-Айцетмюлер. М. Йонова смята, че заглавието дава варианти (Пос. книга, с. 330, кол. 1).

⁴⁰ За божествените имена, IV, §26. – PG 3, 728C.

⁴¹ Описване на Еклезиаст Соломонов, гл. VII. – PG10, 1005. Св. Максим Изповедник пише, че “тленните неща загиват поради противоположностите (ἐναντίων) в тях” (За душата – PG 91, col. 357C).

⁴² Постановления за монасите, гл. 3, §4. – PG 31, 1352D sq.

⁴³ Пак там, гл.1, 1. – 1325AB.

⁴⁴ Петър Черноризец. Слово за богатите и бедните.

⁴⁵ Петър Черноризец. Слово за трезвеността на ума, сиреч за молитвата, по Златоустовите поучения.

⁴⁶ Петър Черноризец. Слово за този временен живот.

⁴⁷ Петър Черноризец. За противоположностите във всичко.

⁴⁸ Петър Черноризец. Слово за трезвеността на ума.

⁴⁹ Петър Черноризец. Слово за богатите и бедните.

⁵⁰ Слово на Петър Монах.

⁵¹ Петър Черноризец. Слово за трезвеността на ума.

⁵² Петър Черноризец. Слово за богатите и бедните.

⁵³ Петър Черноризец. За противоположностите във всичко.

⁵⁴ Накрая Д. Цухлев цитира Сб. на Троицко-Сергиевската Лавра, № 12 от XII в., и сякаш не забелязва предишното си схващане, защото тук пише за “неизвестнаго Петра недостойнаго” (Цит. съч., с. 1133).

Двете новоатрибутирани слова

Мѣсца іюліа въ кѣ день, слово Петра монаха в оумномъ трезвѣніи, сирѣчь, в молитвѣ, ѿ поученій Златоустовыхъ.

Любите смиренномудріе, подражающе Христа, иже смири себе до смерти, смерти же и распатіа: да и мы, аще подражателіе егѡ будемъ, сице повѣдимъ, гордыню діаволу смиренною мудростію. Господь рече: хотай въ васъ быти великъ, да будетъ всѣмъ рабъ и всѣмъ слѡга. Возносайся во смиритса и смирайся вознесетса. Смиренный бо не имать ни ѡкѡдѡ пасти, под'всѣми лежж: возносайся же низноситса съ высоты въ безднѡ огненнѡю. Молю вы оубѡ, плачитиса, дондеже время имате: да тамѡ не восплачемъ, идѣже естъ скрежетъ зѡбный, идѣже червь неѡсыпаемый, и никогдаже престаеть: идѣже огонь негасимый іакоже рѣка течеть: идѣже немилосердіи и немилостивіи аггели, и не имѡтъ милости помиловати кого, или оѡсрамитиса старца, или пощадити кого, или почести царя, но кійждо мѡченъ будетъ по дѣломъ своимъ. Сегѡ ради молю, понѡдитеса омомъ до смерти. Многіа бо нѡжды требѡеть дѣло сіе, іакѡ тѣсный и прискорбный естъ пѡтъ, ѡводай въ жизненнаа врата, и нѡдѡщиса вхѡдѡтъ въ на: нѡждно бо естъ царство небесное, глаголетъ Господь. Бѣгайте же ѡ дѡха тщестлавнагѡ и челѡвѣкоѡгоднагѡ вѣса, иже паче ѡлѡчаетъ ѡ Бога. Разсыпаетъ бо Богъ квсте челѡвѣкоѡгодникѡвъ: постыдѣшася, іакѡ Богъ оѡничижи ихъ. Или здѣ имамы прославитиса и ѡстонимъ мзды своеа, или тамѡ во вѣки вѣкѡвъ. Или здѣ имамы ѡбезчеститиса, и долгъ ѡдати, или гееннѡ огненнѡю въ безконечныа вѣки. Любите оубѡ юже в Бозѣ скорбь, паче радости вѣка сегѡ: плачь, паче смѣха. Блажени бо сѡтъ плачѡщии, рече Господь, іакѡ тии оутѣшатса: и, горе вамъ смѣющимся, іакѡ восплачетса. Навыкните многѡ молитиса и плакати, оѡкрѣпляютъ бо сіа оумъ и питаютъ дѡшѡ. Возненавидите же бесѣды

мнѡгіа, и по плоти сродники, и не възвратитеса къ любви родителей, или чадѣ, или дрѹгихъ нѣкинѹхъ: но дѹховнѹ зрите ихъ, іакоже и прочихъ. Оумросте бо мірови, и ни единѹ же вещь имате съ міромъ симъ. Глаголетъ бо Господь во евангеліи: внегда же приде мати егѡ, и братіа егѡ, видѣти его, и простеръ рѣкѹ свою на оученики свои, рече: се сѹть мати моя, и братіа моя, творащіи волю отца моего, и прѡчаа, елика глаголетъ Господь, сіа написана быша въ наѹченіе наше. Хотай же оугодити Богу, и волю егѡ творити, двѣма господинома не работаетъ, ни любитъ инагѡ когѡ паче Господа. Молю вы оубо, ничтоже предпочитайте паче Господа, ни дѹшѹ свою. Кая бо есть польза челоуѣкѹ, аще весь міръ приовбращетъ, дѹшѹ же свою погѹбитъ, глаголетъ Господь; или что дастъ измѣнѹ на дѹши своей; Ничтоже бо внесохомъ въ міръ сей, іавѣ ни изнести что можемъ, но нази имамы воскреснѹти: точіо въ дѣланіа и дѣла шдѣлани бѹдемъ, или зла, или добра, іакоже въ ризѹ. И не токмѡ въ вѣла шдѣлани, но и въ глаголы и въ помыслы: и такѡ на страшиѣмъ ономъ станемъ сѹдище. И кійждо прочее трѹдѡвъ своихъ приати имать, по праведномѹ Господню шреченію, или въ покой, или въ мѣкѹ вѣка вѣкѡвъ. И блажени плачѹщіи слезами болѣзненными ш сердца, іакѡ возрадѹтса. Блажени любящіи Бога, и искреннаго, іакѡ тѣи помиловани бѹдѹтъ. Любай Бога, и брата своего любить: въ братѣ бо лежитъ наслѣдіе вѣчныхъ благъ.

Мѣсаца іюліа въ ѡі день, слово монаха Петра.

Подражатели оубѡ бѹдемъ свѣтымъ, іакоже они прендоша житіе сіе во алчѣвѣ и жадѣ, въ зимѣ и наготѣ: огнемъ же и мечемъ, и всѣкими скорбьми оусерднѡ скончашася: такѡ и мы до смерти оуподобимса имъ. Аще хоцете, приснѡ съ вѣрою просите: се бо есть вола Божіа непрестаннѡ молитися без'гнѣва и помышленіа, всѣкъ бо помысль шлѹчаетъ оумъ ш Бога. Весь бо есть подвигъ діаволѹ шлѹчити и шринѹти оумъ ш Бога, и совокѹплатиса и соглашати со скверными помыслы, ни внимати іаже написѣтъ внѹтърь въ серд-

цы. Во всѣхъ бо скомрахъ и ветхій писецъ діаволъ творася овогда оубв блески, овогда же зраки, и лица нелѣпотна, и вещи показовати. По сихъ же всѣхъ іаковъ же есть, воображается: и окаянный человекъ на единомъ мѣстѣ стол, мнитъ индѣ нѣгдѣ быти прельщаемъ, и надѣется зрѣти нѣкіа, и къ лицемъ вестѣдовати, и оуправлати вещи, іаже сѣтъ вса прелестъ діавола. Должно оубв есть оутверждати и шпасовати оумъ, и швѣздовати его, и всакъ помыслъ, и всакое дѣланіе истазати именемъ Господа нашего Іисуса Христа, вземающаго грѣху міра, да идѣже тѣло стоитъ, тамъ и оумъ есть. Да посредѣ сердца и Бога, ничтоже ино шврѣтается: (іакоже средоградіе или шплотъ помрачаетъ сердце), но къ единомѣ да бесѣдуетъ токмо Господеву. Аще ли же восхищается оумъ нѣстъ должно оукоснѣвати въ помыслѣхъ, да не слогуъ мыслей въ дѣло вмѣнитса емѣ предъ Господемъ въ день сѣдній, егда сѣдитъ Богъ тайнамъ человекѣскимъ, и егда помышленіе человекѣское неповѣстса. Не возможно бо есть комѣ полѣчити царствіе небесное, аще не прежде ѿвержетса воли своеа, и повелѣннаа емѣ сотворитъ со страхомъ Божіимъ. Іакоже Христосъ глаголетъ: не придохъ творити волю мою, но волю пославшаго ма Отца. Емѣже кто желаетъ, и страждетъ, стерпѣваетъ, распатіе емѣ вмѣнаетса и бываетъ чадо воскресеніа, и жизни вѣчныа. Блаженъ бо есть человекъ, иже претерпитъ напастъ, іакъ искушенъ бывъ, приметъ неѣвадаемы вѣнецъ славы. Таковаа оубв слышавше швѣтованіа, оупразнитса присно, и прилѣжите Господеву Богу нашему, дондеже оущедритъ ны. И ничтоже ино просите, токмо милости ѿ Господа славы, и довлѣетъ вамъ. Ищѣще же милости, смиреннымъ сердцемъ просите. Прочее вопіите ѿ оутра даже до вечера, аще ли есть мощно, и всю ноць глаголати непрестанно: Господи Іисусе Христе Сыне Божій, помилуй ма грѣшнаго.